

Nirvanizacija globalne vasi

Privlačnost azijskih religij za sodobne zahodne družbe

Ko bodo jeklene ptice letale po zraku
in konji potovali po kolesih,
bodo Tibetanci kot mravlje razpršeni po svetu,
dharma pa bo prišla v deželo belega človeka.

Padmasambhava, 8. stoletje

Izmenjava idej med Vzhodom in Zahodom poteka že od antike. Ta pretok idej se je še posebej okrepil v drugi polovici 20. stoletja, ko se je svet s pomočjo izpopolnjenih transportnih in komunikacijskih sredstev zares globaliziral. Tako danes azijske družbe organizirajo svoje gospodarsko-politične sisteme po načelih sodobnega korporacijskega kapitalizma, ki so jih "uvozile" z Zahoda. Za povračilo pa so ponudile vrsto religiozno-filozofskih idej in konceptov, ki pomagajo zahodnjakom lajšati posledice njihovega potrošniško usmerjenega življenja, neredko pa učinkovito zapolnjujejo tudi metafizično praznino in zadovoljujejo duhovno-religiozne potrebe ljudi.

Pravemu razcvetu azijskih religij v drugi polovici 20. stoletja najprej v ZDA in kasneje v Evropi je botrovala številna azijska emigracija, po drugi strani pa je plodna tla za razcvet azijskih religiozno-filozofskih idej pripravila tudi hipijska kontrakultura v šestdesetih in sedemdesetih letih. Danes, trideset let po Woodstocku, so se otroci cvetja sicer postarali, privlačnost azijskih religij pa ni prav nič upadla. V večjih ameriških in evropskih mestih deluje niz budističnih templjev, meditacijskih centrov, orientalskih inštitutov ipd. Prenekatera nova religijska skupina ponuja hindujske

¹ *Omeniti velja, da so geografsko tudi judaizem, krščanstvo in islam azijskega izvora, vendar pa se v pričujočem članku termin azijske religije nanaša izključno na neabrahamsko tradicijo Vzhoda (predvsem na indijske in kitajske religije).*

tehnike meditacije in joge. Zahodnjaki še vedno romajo v indijske *ašrame*, kjer pod vodstvom podjetnih gurujev poskušajo najti izhod iz krize, v katero jih je pahnil sodobni način življenja. Pravi samostani so zrasli tudi na Zahodu, kjer so se številni utrujeni posamezniki in posameznice prenehali pehati za dobičkom in kot menihi (nune) iščejo lastno pot do odrešitve. Leta 1987 so nekega dveletnega Španca prepoznali za reinkarnacijo pomembnega tibetanskega lame, ki je bil zelo dejaven pri razširjanju budističnega nauka na Zahod. Zdaj mali lama prebiva v Nepalju v samostanu Kopan, ki ga je ustanovil njegov predhodnik.

Budizem je svoj prostor dobil tudi v popularni kulturi. Hollywoodska zvezda Richard Geere že vrsto let intenzivno sodeluje pri kampanji za osvoboditev Tibeta. Pravo budistično modno muho so sprožili filmi, kot sta Bertolluccijev *Mali Buda* in *Annaudov Sedem let v Tibetu* z Bradom Pittom v glavni vlogi. Priča smo tudi intenzivnemu navdušenju nad različnimi vrstami joge, med katerimi je v bleščečem svetu hollywoodskega sveta predvsem po zaslugi Madonne in Gwyneth Paltrow v zadnjem času še prav posebej priljubljena ashtanga joga Patabhija Džoisia. Azijske religije pa na ugoden odmev niso naletele zgolj v multietničnih in kulturno-religijsko nadvse tolerantnih ZDA, kar lepo dokazuje primer italijanskega nogometnega zvezdnika Roberta Baggia, ki se v dominantno katoliškem okolju deklarira za budista.

Današnji čas razbijanja religijskih monolitov in mešanja, presajanja ter reinterpretacije posameznih idej, nastajanje novih sinkretizmov ipd. zgodovinsko gledano sicer ni nekaj revolucionarno novega (spomnimo se samo na helenizem). Pomembno pa je, da se danes vse to dogaja v neprimerno večjih razsežnostih kot kdajkoli doslej.

Zato za razumevanje človekove eksistence danes ne zadostujejo več klasične definicije religije in cerkve. Ali kot pravi sociolog Thomas Luckmann: "norme tradicionalnih religioznih institucij, kot so se utrdile v 'uradnem' ali nekoč 'uradnem' modelu, nam ne morejo več služiti kot merilec pri ocenjevanju religije v moderni družbi. Da bi pravilno razumeli vlogo religije, si je treba najprej zastaviti prava vprašanja." (Luckmann, 1997: 84) Tako za natančno določitev profila naše kulturne identitete ni dovolj proučevanje katoliške cerkve, saj to identiteto poleg judovsko-krščanske tradicije pomembno oblikuje tudi srečanje z drugimi duhovnimi tradicijami. In med temi radikalno drugačnimi tradicijami so verjetno najbolj vplivne ravno azijske,¹ še posebej hinduizem in budizem.

GENEZA STIKOV MED AZIJSKIMI RELIGIJAMI IN ZAHODNIM SVETOM

Stiki zahodnega sveta z azijskimi kulturami se začenjajo vsaj že v 5. stoletju pr. n. št., ko je med Grki in Indijci potekala bogata kulturna

izmenjava. Ti stiki se okrepijo s prihodom Aleksandra Velikega na indijsko podcelino (leta 327–325 pr. n. št.). Indijske ideje so ponesli v Grčijo predvsem trije filozofi, ki so spremljali Aleksandrovo osvajanje: Diogenov učenec Onesikrit, privrženec Demokritovega nauka Anaksarh in Piron iz Eliade. Do danes najbolj ohranjen opis indijskih idej iz helenističnega obdobja je Megastenovo delo "Indika" iz leta 311 pr. n. št., ki opisuje številne nauke indijskih modrecev in jih primerja s helenskimi predstavami o svetu in življenju. O stikih med indijsko in grško kulturo pričajo tudi nekatera dela palijske književnosti.² Med njimi je verjetno najbolj poznan zapis grško-indijskega dialoga med grško-baktrijskim kraljem Milindo (Menandros, vpliven vladar na severozahodu indijske podceline okrog 140–110 pr. n. št.) in indijskim budističnim menihom Nagaseno z naslovom "Vprašanja kralja Milinde" (*Milindapanha*).³

Konec 13. stoletja je informacije o azijskih religijah (predvsem o budizmu) v Evropo prinesel Marko Polo. Kaneje se je Zahod podrobneje srečal z azijskimi religijami v času kolonizacije, vendar to srečanje ni pustilo vidnih sledi v evropski kulturi. Prvo pravo zanimanje za azijske religije (predvsem za budizem) se prične konec 18. in predvsem v 19. stoletju, ko luč sveta ugledajo prvi prevodi religioznih besedil Vzhoda (npr. prevod Upanišad, ki jih je leta 1802 iz perziščine prevedel v latinščino Anquetil-Duperon, Humboldtov prevod Bhagavad-gite v nemščino leta 1827, tudi prevod Lao Cejevega "Tao Te Činga", ki ga je leta 1820 objavil utemeljitelj sinoloških študij v Franciji Abel Rémusant, itd.). S pojavom znanstvenega proučevanja budizma (pionirji tega področja so Thomas William, T. W. Rhys Davids in Hermann Oldenberg) se poveča splošno zanimanje za budizem – nastanejo prva budistična društva. Budistične ideje pomembno vplivajo na Schopenhauerjevo filozofijo, prav tako pa azijske filozofsko-religiozne ideje odkrije in v veliki meri "posvoji" romantika. Pomembno mesto pripada tudi oxfordskemu profesorju Maxu Müllerju,⁴ ki je sredi 19. stoletja pričel zbirati in urejati izvirno gradivo indijske književnosti vedskega in kasnejših obdobj.

K pohodu vzhodnih filozofij na Zahod je pomembno pripomoglo teozofsko društvo, ki sta ga leta leta 1875 ustanovila Madam Petrovna Blavatsky (1831–1891) in polkovnik Henry Olcott. Društvo je promoviralo ideje hinduizma, budizma in zahodnega okultizma, si prizadevalo za sintezo ezoteričnih naukov Zahoda in Južne Azije ter poudarjalo središčni pomen karme in reinkarnacije.

Pomemben mejnik je prvi Svetovni parlament religij, kjer so se leta 1893 v Chicagu prvič neposredno srečali predstavniki zahodnih in vzhodnih religij – med številnimi predstavniki azijske duhovnosti je največ pozornosti zbudil hindujski učitelj Vivekananda, omeniti pa velja tudi zen budista Daisetzu T. Suzukija. Leta 1897 je Swami Vivikananda v New Yorku ustanovil društvo *Vedanta* (*Vedanta Society*), kasneje (leta 1925) je v Los Angelesu Paramahansa

² Pali je jezik, v katerem naj bi svoj nauk razširjal zgodovinski Buda Siddarta Gautama. Ker je v paliju zapisana tudi velika zbirka budističnih svetih spisov Tripitaka (Tri košare), jo imenujemo tudi palijski kanon.

³ Dostopno tudi v slovenskem prevodu Primoža Pečenka: "Vprašanja kralja Milinde: O Buddhovem nauku" (1990), Založba Mladinska knjiga, Ljubljana.

⁴ Max Müller velja za najzaslužnejšega evropskega strokovnjaka za zbiranje in urejanje izvirnih indijskih besedil. Še danes ga pod imenom Mokš Mular, kar pomeni "ukoreninjen v duhovni osvoboditvi", poznajo in cenijo tudi v Indiji (Veljačić, 1992: 9).

⁵ *New age* ali nova doba je eklektično in sinkretično gibanje, kamor različni raziskovalci uvrščajo raznovrstna in včasih radikalno različna gibanja. Pod to oznako najdemo zelo različne skupine, kot so npr. ekološke, feministične, psihoterapevtske skupine, skupine, ki črpajo iz starodavnega ezoterično-okultnega učenja Zahoda, pa tudi astrologija, numerologija, alternativna medicina, dejavnosti, kot so npr. zdravljenje s kristali, komunikacija z naravo, oblike pozitivnega mišljenja itd., pomembno mesto pa zasedajo tudi skupine pod vplivom azijskih religioznih tradicij. Termin *new age* (nova doba) je nastal v okviru teozofije, širše pa ga je popularizirala teozofinja Alice Bailey (1880–1949). Do množične uporabe tega izraza je prišlo v ZDA v sedemdesetih letih, nepolno desetletje kasneje pa tudi v Evropi. Zdaj je termin "udomačen" tudi v Sloveniji, kjer se enakovredno uporablja tako slovenska kot angleška različica.

⁶ *Zen* (japonsko) ali *Chan* (kitajsko) budizem ima svoj izvor v indijski mahayanski tradiciji. Ko ga je legendarni ustanovitelj Bodhidharma v 6. stoletju ponel na Kitajsko, je tam prevzel številne elemente taoizma, dokončno pa se je razvil in oblikoval na Japonskem, kamor so ga v 12. stoletju prinesli menihi, ki so se iz Kitajske vračali v Indijo. *Zen* poudarja neposredno osebno doživetje razsvetljenja in temelji na

Jogananda ustanovil *Self-realization Fellowship*, leta 1930 so v New Yorku ustanovili prvi zen inštitut (*Zen Institute of America*) itd.

Zares široko popularnost pa azijske filozofsko-religiozne ideje doživijo na Zahodu v drugi polovici šestdesetih let. Takrat z množico emigrantov iz Azije, predvsem v ZDA (k čemur je odločilno pripomogla sprememba zakona o priseljivanju tujcev, s katerim so ZDA leta 1965 občutno liberalizirale politiko do tujcev) pridejo tudi številni duhovni učitelji. Njihove ideje kmalu naletijo na izjemno plodna tla, ki sta jih ponudila gibanje⁵ *new age* in hipijska kontra-kultura, ki je ne smemo razumeti zgolj kot politični in (sekularno) kulturni upor mladih zoper obstoječo kulturo. Hkrati z bojem za državljanske pravice in enakopraven položaj žensk ter z nastankom ekološkega gibanja se je namreč izjemno povečalo tudi zanimanje za duhovnost, drugačno od tiste, ki so jo ponujale obstoječe religiozne institucije (alternativa se je pojavila v okultnih in mističnih tradicijah starodavnega Zahoda, predvsem pa tudi Vzhoda).

AZIJSKE RELIGIJSKE SKUPINE V SODOBNIH ZAHODNIH DRUŽBAH

Danes je na Zahodu najbolj popularen budizem v svojih številnih oblikah, med katerimi prevladujeta zen⁶ in tibetanski budizem. Azijske religije se širijo tudi prek bogate hindujske tradicije, predvsem po zaslugi številnih gurujev indijske tradicije joge, ki so svoj nauk razširili na Zahod (npr. Jogi Bhajan in njegova Happy Holy Organization, Swami Satchidananda, ki je zaslovel s svojim nastopom na Woodstocku, Swami Vishnudevananda in njegova International Sivananda Yoga, leta 1952 je v ZDA prišel Meher Baba itd.).

Še posebej priljubljen je na Zahodu postal Maharishi Mahesh Jogi s svojo "Transcendentalno meditacijo" – leta 1975 se je njegovih tečajev udeležilo preko pol milijona ljudi (Kurtz, 1995: 196). V gibanje je pritegnil številne znane osebnosti (med njimi tudi skupino The Beatles), kar je še dodatno povečalo njegovo priljubljenost. Danes ima gibanje svoj center v Švici, z njegovo transcendentalno meditacijo, ki temelji na načelih mantra-joge, pa naj bi se po vsem svetu ukvarjalo približno dva milijona ljudi. Maharishijeva transcendentalna meditacija je tipičen primer prirejanja hinduističnih duhovnih tehnik in metod za zahodno občinstvo. Temelji na ponavljanju mantr, ki nima pomena in zato sama ni predmet osredotočanja pozornosti, temveč zgolj sredstvo za doseganje višjih ravni zavesti (v končni stopnji zavesti "enosti" vsega bivajočega). Takšna meditacija je nenaporna in tako primerna za vsakogar, še prav posebej za potrošniško naravnane zahodnjake in njihovo željo po takojšnji zadovoljitvi vsakršnih, tudi duhovnih potreb. Hkrati pa je to tehnika, ki ponuja rezultate brez navezave na kakšen širši "ideološki" kontekst in kot taka ne zahteva nikakršnega "verovanja".

Ena najhitreje rastočih skupin hindujskega porekla na Zahodu je skupina, ki jo je v štiridesetih letih v Indiji ustanovil karizmatični Sathya Sai Baba. Privrženci v njem prepoznavajo *avatarja*⁷ Šive, Višnuja in Krišne, bolj kot njegovi nauki pa množice zahodnjakov privlačijo njegova sposobnost raznih "čudežnih dejanj" (*siddhi*), kot so npr. čudežno zdravljenje, branje misli, materializacija nakita in predvsem proizvodnja svetega pepela (*vibhuti*) z veliko zdravilno močjo. Čeprav Sai Baba v nasprotju z večino drugih novodobnih indijskih gurujev, ki so pogosto obiskovali zahodne države ali pa se tam tudi trajno naselili, ostaja v Indiji, njegova popularnost nezadržno raste tudi na Zahodu. V Indiji naj bi njegovo gibanje združevalo šest milijonov privrženecv, v 64 državah po svetu pa že blizu 50 milijonov privrženecv (Thomas, 1993: 192). V rojstni vasi Puttaparthi na jugu Indije so zgradili velik ašram; gibanje vodi še številne izobraževalne ustanove in velik kongresni center v Bombaju, med letoma 1968 in 1985 pa so priredili tudi štiri svetovne konference.

Med najbolj kontroverzne prav gotovo sodi skupina, ki jo je ustanovil Bhagwan Sri Rajneesh – Osho. Najprej je v sedemdesetih letih ustanovil komuno v Pooni, po izgonu iz Indije pa je v Oregonu kupil posestvo in ustanovil novo komuno s pet tisoč privrženci. Komuna je imela lastno elektrarno, šolo, zdravstveno službo, TV postajo, lasten tisk, hotel, letališče, univerzo, itd., Rajneesh pa je postal znan predvsem po svojih 95 rolls-royceih.⁸ Zadeva je kulminirala v Rajneeshevem izgonu iz ZDA in plačilu visoke globe, propadu komune v Oregonu in v velikem osipu med verniki. Rajneesh se je vrnil v ašram v Pooni, kjer je leta 1990 umrl, njegovo gibanje pa je še danes prisotno v številnih zahodnih državah.

Iz sikhizma izhaja gibanje, ki ga je pod imenom "Divya Sandesh Parishadleta" v Indiji ustanovil Shri Hans Ji Maharaj. Njegov sin, Satguru Maharaj Ji, se je v sedemdesetih letih preselil v London in na Zahod ponesel gibanje pod imenom "Poslanstvo božanske luči" ("Divine Light Mission"). Gibanje temelji na štirih "božanskih metodah meditacije, ki posamezniku omogočijo vstop v svoj notranji svet in s tem izkušnjo "božanske luči", "božanske harmonije", "božanskega nektarja" in "božanske besede". V zadnjem času so nesoglasja znotraj Maharaj Ji-jeve družine oslabila gibanje, ki pa naj bi še vedno združevalo blizu pet milijonov privrženecv (tudi ti v Maharaj Ji-ju vidijo inkarnacijo boga).

Po drugi strani pa se Kitajske ideje na Zahod niso širile toliko v obliki homogenih religioznih gibanj in skupin (razen v primeru številnih kitajskih emigrantov po ZDA in Evropi), ampak so v sodobno zahodno kulturo vstopale bolj samostojno in razpršeno. Tako je danes izjemno priljubljeno načelo *jin-jang*, ki so ga posvojili new age in številna nova religijska gibanja, zelo popularno je prerokovanje s pomočjo "I Činga", številni zahodnjaki si svoja bivališča urejajo po načelih starodavne taoistične modrosti Feng Šui,⁹ svojo psihofizično kondicijo pa ohranjajo z rednim prakticanjem večine

preprostem načinu življenja v skladu z naravo ter na sedeči meditaciji, ki se izogiba zapletenim obredom in abstraktnim miselnim spekulacijam.

⁷ *Po hindujski mitologiji se bogovi (predvsem Višnu), ko svetu grozijo zle sile, lahko utelesijo v človeški ali živalski obliki in se spustijo na Zemljo kot avatarji.*

⁸ *Veliko osebno bogastvo kritiki očitajo tudi številnim drugim indijskim gurujem. Tudi sam sem bil leta 1993 v Puttaparthiju priča dogodku, ko se je izjemno priljubljeni Sai Baba v svoj ašram, kjer ga je pričakala nepregledna množica zelo revnih Indijcev in ne tako revnih zahodnjakov, pripeljal z enim svojih jaguarjev.*

⁹ *Feng Šui (Feng Shui) je najverjetneje nastal v obdobju dinastije Han (206 pr. n. št. – 220 n. št.). Dobesedno pomeni "veter in voda" in označuje starodavno kitajsko metodo določanja najprimernejšega položaja zgradb, grobnic in templjev. Temelji na usklajevanju petih osnovnih elementov (zemlja, ogenj, kovina, voda in les) z dvema primarnima silama (jin in jang), ki se v naravi prepletajo ter na človeka ugodno ali neugodno učinkujejo.*

¹⁰ *Tai Či Čuan (Tai Ji Quan) je starodavna kitajska meditativna večina gibanja, za katero sta značilni globoka zbranost in natančno določeno krožno gibanje, ki ponazarja načelo jin-jang in omogoča pretakanje življenjsko pomembnih snovi, tekočin in energije po vsem telesu. Z današnjim imenom jo je poimenoval Wang Zongyue v 16. stoletju, njene korenine pa segajo usaj v 5. stoletje pr. n. št.*

¹¹ *S terminom "nova religijska gibanja" označujemo skupine z izjemno pestrim naborom različnih verovanj in praks, ki so na Zahodu nastala v 20. stoletju, množično pa po drugi svetovni vojni – npr. Mednarodna skupnost za zavest Krišne, Scientološka cerkev, Moonova Združitevna cerkev, Rajneeshevo gibanje Bhagwan itd. Predvsem prokatoliško usmerjeni avtorji za označevanje teh skupin uporabljajo tudi termina kult in sekta. Pri tem izhajajo iz pogosto uporabljane tipologije, ki religijske institucije razvršča na cerkve, denominacije, sekte in kulte ter izhaja iz zahodnega, judovsko-krščanskega pojmovanja religije. Ta tipologija pa je manj uporabna za nekatere druge vrste religij, predvsem za azijske, poleg tega pa privilegira status cerkve v odnosu do denominacij, sekt in kultov. Predvsem izraza kult in sekta se pogosto uporabljata pejorativno, zato se je zaradi negativne konotacije teh oznak v znanstvenem proučevanju uveljavil izraz nova religijska gibanja.*

Tai Či Čuan.¹⁰ Prav posebno mesto pa na Zahodu pripada tudi tradicionalni kitajski medicini (akupunkturi, akupresuri itd.).

NAČINI PRENOSA AZIJSKIH RELIGIOZNO-FILOZOFSKIH IDEJ V SODOBNE ZAHODNE DRUŽBE

Prenos azijskih religioznih idej na Zahod poteka v dveh smereh:

a) Po eni strani se azijske religiozne ideje prenašajo na Zahod prek gibanj in skupin, ki se trudijo ostati čim bolj zveste izvirnemu izročilu. To so predvsem skupine azijskih emigrantov v ZDA in Evropi, pa tudi nekatera nova religijska gibanja.¹¹ Lep primer takšnega "presajanja konceptov" je Mednarodna skupnost za zavest Krišne.

b) Po drugi strani pa gre za selektivno prisvajanje posameznih pojmov, idej ali praks, ki se iztrgani iz širšega konteksta reinterpretirajo in vključijo v nov kulturni sistem. Primer takšne "kulturne reinterpretacije" sta zahodni način prakticiranja joge in zahodna uporaba ideje o reinkarnaciji.

"Presajanje" azijskih religij

Pri skupinah azijskih emigrantov (npr. Kitajci, Indijci, Japonci, Korejci itd. v ZDA, ali primer številne indijske emigracije v Veliki Britaniji) ostanejo religiozne ideje v veliki meri podobne izvirnim, manjše spremembe večinoma socialne organizacije religioznih skupin in opravljanja obredov pa so seveda pri prehodu v radikalno drugačno kulturno okolje neizbežne. Thomas je pri proučevanju hindujskih skupin indijskih emigrantov v Veliki Britaniji opazil nekatere spremembe v odnosu med kastami, spremembe v obredih, ki zaznamujejo določene življenjske cikle (*samskare*) – predvsem obrede ob rojstvu in smrti (Thomas, 1993). Vendar gre pri teh skupinah praviloma za socialno-organizacijske spremembe, ki na samo jedro religiozne nauka bistveno ne vplivajo.

Pri izvirnih tradicijah pa ne vztrajajo samo skupine azijskih emigrantov, temveč tudi nekatera nova religijska gibanja. Lep primer "presajanja" azijskih religiozno-filozofskih idej na Zahod je Mednarodna skupnost za zavest Krišne – International Society for Krishna Consciousness (v nadaljevanju ISKCON). Je del tradicije Gaudya Vajšnava, ki jo pričinja srednjeveški indijski religijski reformator Caytania Mahaprabhu, ena od reinkarnacij Krišne. Temelji na *vedah*, vendar pa pripadniki gibanja nasprotujejo enačenju ISKCON s hinduizmom, ali kot pravi ustanovitelj gibanja: "Hinduističen je tuje ime. Mi nismo Hindujci. Mi se identificiramo s sistemom *varnasrame*. *Varnasrama* označuje privržence Ved, ki sprejemajo osmero porazdelitev človeške družbe na *varne* in *asrame*. Obstajajo štirje družbeni razredi in štirje razredi duhovnega življenja. To se imenuje *varnasrama*" (Prabhupada, 1989: viii).

Poleg tega pa pripadniki ISKCON močno poudarjajo razliko med "hindujskim" čaščenjem Krišne kot Višnujevega avatarja in njihovim čaščenjem Krišne kot vrhovnega božanstva, ki je nad vsemi drugimi hindujskimi bogovi najvišje vedsko božanstvo in kot tak presega sam hinduizem.

Caytanijevi nauki naj bi se vse do današnjega dne prenašali po nepretrgani verigi nasledstev učencev, ki sega 5000 let nazaj v zgodovino.¹² Zadnji v tej verigi naj bi bil Bhaktivedanta Swami Prabhupada (1896–1977), ki je leta 1966 v New Yorku ustanovil ISKCON. Gibanje se je hitro širilo po ZDA, leta 1969 prišlo tudi v Veliko Britanijo, od tam pa v celinski del Evrope. Zadnjih deset let življenja je Prabhupada zelo veliko potoval po vsem svetu in ustanovil 108 centrov gibanja v 49 državah, poleg tega pa je tudi avtor 80 knjig prevodov in komentarjev vedskih spisov. Tako je bistveno pripomogel k temu, da je danes ISKCON "doma" na vseh celinah.

Zdaj gibanje Hare Krišna združuje približno 350 templjev, 40 ruralnih skupnosti, 50 šol, 95 restavracij v več kot sto državah. Na svetu je približno 30.000 iniciiranih članov, celotno kongregacijo pa ocenjujejo na milijon ljudi (Jazwinski, 1997: 316). ISKCON je tudi eden največjih svetovnih založnikov, saj je v 25 letih izdal več kot 395 milijonov knjig indijske filozofije in religije v več kot 70 jezikih.

Iniciirani člani skupnosti sledijo štirim regulativnim načelom:

- usmiljenje: uživanje izključno vegetarijanske hrane,
- strogost: odpoved uživanja vseh vrst drog, kot so mamila, alkohol, tobak, prava kava in pravi čaj,
- čistost: vzdržnost spolnih odnosov zunaj zakonske zveze, v okviru zakona pa izključno z namenom rojevanja otrok,
- resnicoljubnost: odpovedovanju igranju na srečo.

Religiozni sistem ISKCON temelji na treh točkah:

1. *Sambandha* pomeni spoznati odnos z bogom – Krišno, katerega sestavni delci naj bi bila vsa živa bitja. Obstaja pet odnosov, ki jih živo bitje lahko razvije z bogom: nevtralni odnos, služabniški, prijateljski, starševski in ljubezenski odnos.

2. *Abhidheya* pomeni delovanje v skladu s tem odnosom, ki temelji na metodi bhakti-joge – na večnem ljubečem služenju bogu Krišni.

3. *Prayojana* pomeni doseg končnega cilja, ki je vdano služenje bogu (in s tem posledično naravno služenje vsem drugim živim bitjem). Obstaja več načinov tega služenja Krišni, najpomembnejše in za našo dobo najprimernejše pa naj bi bilo skupno petje svetih imen – Hare Krišna maha mantra.¹³ Bog naj bi imel veliko različnih imen, ki vsebujejo vse njegove duhovne energije, s petjem teh imen pa naj bi bilo moč prebuditi posameznikovo uspavano ljubezen do boga.

Poleg teh treh točk osrednje mesto pripada veri v karmo (zakon dejanj in njihovih posledic) in reinkarnacijo – nenehna selitev duše iz telesa v telo, ki zaobjema človeške, živalske in rastlinske oblike.

¹² V vedah so opisana štiri nasledstva učiteljev (sampradaye):

Madhvacarya, Nimbarka, Višnusvami in Ramanuja sampradaya. ISKCON se uvršča v prvo nasledstvo, ki se natančneje imenuje Brahma-Madhva-Gaudya sampradaya.

¹³ Hare Krišna, Hare Krišna, Krišna Krišna, Hare Hare, Hare Rama, Hare Rama, Rama Rama, Hare Hare.

¹⁴ Reinkarnacija pomeni ponovno utelesitev (re-incarne – ponovno v meso) in označuje proces, med katerim duša, duh ali kak drug nosilec osebnosti zapusti fizično telo in se naseli v drugo telo. Ta proces imenujemo tudi transmigracija ali ponovno rojstvo.

¹⁵ Tukaj velja opozoriti na razliko med ljudskim, popularnim verovanjem (ki ga Redfield imenuje "mala tradicija") in uradnim, kanoničnim verovanjem, ki je definirano s strani elit ("velika tradicija") (glej Kurtz, 1995: 22). Spiro tako na podlagi raziskovanja v burmanskih vaseh deli budizem na nibbanični (uradni, kanonični) in kammični (popularna, ljudska priredba prvega) in ugotavlja, da preprosti vaščani niso sposobni dojeti idej nibbaničnega budizma, zato jim ultimativni cilj predstavlja čim boljša reinkarnacija, ne pa izstop iz kroga reinkarnacij (glej Hamilton, 1998: 92, 93).

Človeška oblika je najugodnejša reinkarnacija, saj edina omogoča vstop v duhovni svet in odrešitev iz *samsare*, neskončnega kroga rojstev in smrti.

Čeprav je ISKCON v treh desetletjih obstoja precej omilil svoj ortodoksni življenjski stil in iz tipično "tempeljskega" gibanja prešel v bolj "stanovanjsko" gibanje, ki vzdržuje številne stike s svojim okoljem, je še vedno pogosto deležen negativnih in sovražnih reakcij družbe, kar se še posebej pogosto dogaja v nekdanjih državah (glej Barker, 1997).

Kulturna reinterpretaacija

Vpliva azijskih religiozno-filozofskih idej in konceptov na kulturo sodobnih zahodnih družb ne smemo proučevati zgolj prek analize religioznih skupin azijskih izseljencev ali tistih novih religijskih gibanj, ki črpajo neposredno iz azijske tradicije. Poleg teh skupin namreč obstaja še vrsta drugih novih religijskih gibanj in različnih skupin, ki v zahodno kulturno okolje vnašajo zgolj posamezne azijske koncepte, jih iztrgajo iz svojega religiozno-kulturnega okolja in uporabijo na način, ki najbolje ustreza njihovim potrebam in željam.

Še več pa je idej in konceptov, ki so se "osvobodili" vezanosti na religijsko-kulturno tradicijo in se samostojno vključile v raznobarven mozaik sodobne zahodne kulture. Te ideje se na Zahod prenašajo prek procesa kulturne reinterpretaacije. Tipičen primer idej, ki so, iztgane iz svojega izvirnega okolja, zaživele v zahodni kulturi, kjer pa so pridobile nove pomene in se po vsebini zelo oddaljile od svojega izvirnega konteksta, sta koncept reinkarnacije in sistem joge.

Ideja o reinkarnaciji¹⁴ se je razvila v okviru indijske misli (hinduizem in budizem). Zgodnje vede opisujejo transmateralno osebo, ki se po fizični smrti znajde v večnih nebesih ali peklu (odvisno od posameznikovega življenja), v drugem obdobju vedске literature (850–500 pr. n. št.) pa besedilo *Satapatha Brahmana* vpelje idejo o nešteti zemeljskih eksistencah v različnih življenjskih oblikah. Po indijski tradiciji je vsako živo bitje izpostavljeno *samsari*, neskončnemu krogu rojstev in smrti. Konkretna utelesitev vsakega posameznika je odvisna od njegove *karme*, ki je rezultat posameznikovih del v prejšnjih življenjih. Končni cilj tako hinduizma kot budizma je odrešitev iz kroga reinkarnacij,¹⁵ ki za hindujce nastopi, ko se posameznikova duša (*atman*) združi z *brahmanom* (univerzalno, kozmično dušo), budisti pa odrešitev dosežejo v nirvani, ki je prenehanje vseh želja in s tem povezana ugasnitev zavesti.

Po hindujskem pojmovanju se posameznik po fizični smrti ponovno rodi v drugem telesu, kar pa ne pomeni, da se rodi zavesten posameznik, temveč njegova večna duhovna resničnost – *jiva*. Cikel ponovnih rojstev se prekine, ko *jiva* doseže razsvetljenje in se združi z univerzalnim *brahmanom*.

Budizem pojmuje reinkarnacijo podobno, le da se po smrti ponovno ne rodi duša oz. neka samostojna entiteta, ampak se

ponovno utelesi sam tok karme. Budistično pojmovanje reinkarnacije namreč temelji na doktrini *anatta*, ki zanika obstoj večne duše. Z meditacijo posameznik spozna, da je tudi duša le iluzija, le spreminjajoči se tok zavesti.

Na Zahodu se ideja o človekovem ponovnem rojstvu pojavi v 7. in 6. stoletju pr. n. št. pri starogrški orfejski versko-filozofski ločini, od katere jo prevzame Pitagora. Židovska kabala opisuje transmigracijo kot kazen za grehe v prejšnjih življenjih, v idejo o reinkarnaciji pa so verjele tudi nekatere krščanske gnostične sekte v prvem stoletju in manihejci v 4. stoletju. Kasneje prek Platona (ki razvije idejo o nesmrtni duši) ideja o reinkarnaciji vpliva tudi na srednjeveško misel, sodobno krščanstvo pa idejo o reinkarnaciji seveda odločno zavrača.

Množično se je ideja o reinkarnaciji na Zahod razširila v drugi polovici 20. stoletja. Tako po mednarodni raziskavi o vrednotah iz leta 1993¹⁶ v reinkarnacijo verjame kar 40 % Islandcev, 36 % Švicarjev, 34 % Fincev, 33 % Severnih Ircev, 31 % Kanadčanov, 29 % Britancev, Avstrijcev in Portugalcev, 28 % Špancev in Francozov, 27 % Italijanov, 26 % Poljakov, Američanov in Zahodnih Nemcev itd., pa tudi 17 % Slovencev (glej tabelo 1).

Vendar pa je zahodno pojmovanje reinkarnacije precej drugačno od indijskega. Tako za budizem kot za hindujce je reinkarnacija velikansko breme, ujetost v neskončni krog rojstev iz smrti, iz katerega se lahko osvobodijo le razsvetljeni. V "veliki tradiciji" kanoničnega hinduizma in "nibbaničnega" budizma reinkarnacija ni pozitiven, temveč negativen koncept, ki ga je treba preseči, za zahodnjake pa reinkarnacija ni problem, temveč odrešujoča možnost vedno novih začetkov. Medtem ko je za hindujca in še posebej za budista osnovna značilnost življenja nezadovoljstvo in trpljenje, ki ga povzročajo posameznikove želje in navezanost na materialno eksistenco, pa zahodnjak ne stremi k ugasnitvi želja in prenehanju tuzemskega življenja, temveč v reinkarnaciji vidi predvsem možnost zadovoljitve teh želja v prihodnjih življenjih.

¹⁶ *World Value Survey 1990–93.*

Tabela 1: Verovanje v reinkarnacijo (leta 1993)

	spol			starost			izobrazba			dohodek		
	%	m	ž	16–29	30–49	50+	osnov.	srednja	visoka	nizek	srednji	visok
Islandija	40	35	44	48	36	35	41	42	37	/	/	/
Švica	36	30	41	36	38	32	37	34	39	38	37	27
Finska	34	32	36	31	36	30	40	35	28	32	38	33
S.Irska	33	35	31	24	38	33	35	33	16	44	32	25
Kanada	31	27	36	33	37	23	31	32	30	35	34	27
Portugalska	29	23	34	23	28	36	33	22	19	34	21	20
V.Britanija	29	22	35	30	30	27	29	31	22	29	32	26
Avstrija	29	24	33	36	30	26	28	30	28	30	27	31
Španija	28	22	34	28	25	32	30	34	17	28	25	22
Francija	28	24	31	32	29	24	24	33	29	25	32	30
Italija	27	23	31	28	22	30	28	16	20	28	19	21
Poljska	26	24	28	37	22	24	26	26	26	24	26	31
ZDA	26	22	29	16	25	29	29	27	21	27	23	38
Z.Nemčija	26	23	28	26	24	26	25	23	20	25	30	24
Bolgarija	25	19	32	33	24	22	24	24	31	29	23	24
Romunija	24	21	27	23	21	22	21	25	26	26	24	17
Belorusija	24	19	29	29	26	16	20	25	25	23	26	19
Madžarska	23	21	26	21	14	33	30	18	14	30	19	12
Rusija	22	18	24	26	21	20	21	23	21	20	23	19
Nizozemska	22	15	24	23	26	13	16	29	21	22	23	17
Irska	20	23	16	18	20	23	23	17	23	29	16	16
Švedska	20	13	29	27	19	15	16	24	19	16	24	23
Slovenija	17	19	16	26	14	16	19	16	17	19	16	11
Danska	17	12	21	21	18	11	10	18	19	17	17	17
Belgija	16	12	20	20	18	12	16	17	15	18	16	14
Norveška	15	12	19	22	15	11	14	16	15	18	10	15

Vir: M. Basanez, R. Inglehart, A. Moreno (1998): Human Values and Beliefs – A Cross-Cultural Sourcebook. University of Michigan Press, Ann Arbor.

Če poskušamo verovanje v reinkarnacijo na Zahodu družbeno locirati (po sloju, izobrazbi, starosti, ipd.), v različnih državah naletimo na precej različno stanje. Vidimo, da običajno v reinkarnacijo verjame več žensk kot moških (razen v Sloveniji, na Irskem in Severnem Irskem), starostna, izobrazbena in slojevska struktura pa se v različnih državah precej razlikuje. Tako npr. v nekaterih državah v reinkarnacijo verjamejo predvsem mlajši (npr. Islandija, Avstrija, Poljska, Bolgarija, Romunija, Švedska, tudi Slovenija), v drugih pa starejši (npr. Portugalska, Španija, ZDA, Madžarska). V nekaterih državah prevladuje delež tistih z nižjo izobrazbo (npr. Finska, Italija, Madžarska, tudi Slovenija), v drugih pa je ravno obrnjeno (npr. Bolgarija, Romunija, Danska). Podobno je stanje

različno glede na slojevsko strukturo. V nekaterih državah v reinkarnacijo verujejo predvsem revnejši sloji prebivalstva (npr. S. Irska, Portugalska, Španija, Bolgarija, Romunija, Madžarska, Irska, Slovenija, Belgija), v drugih državah pa predvsem bogatejši (npr. Poljska, ZDA).

Drugi primer kulturne reinterpretacije je zahodnjaški način prakticiranja joge. Joga skupaj z zakonom karme, majo (*māya* – kozmična iluzija, ki je posledica človekovega neznanja) in nirvano, je bistvo indijske duhovnosti. Etimološko beseda joga izhaja iz korena *yuj* (sorodno latinskemu *iugum*, angleškemu *yoke* ali nemškemu *Joch*), kar pomeni povezati, privezati. Termin joga najpogosteje označuje asketsko tehniko ali metodo meditacije, ki omogoča posamezniku, da se najprej loči od materialnega sveta, kasneje pa zbere koščke svoje osebnosti in jih (ponovno) združi v harmonično celoto, ali drugače, da svoje bitje zavestno združi s kako platjo višje ali božanske zavesti.

V 2. stoletju pr. n. št. je Patanjali v znamenitih *Joga-sutrah* zbral ideje in sisteme joge, ki so bili v tistem času prisotni v hinduizmu, in jih združil s filozofijo *samkhya*, ki mu je služila za metafizično osnovo. Tako je razvil jogo kot "sistem filozofije" ali t.i. "klasično jogo". Namen joge je osvoboditev (*moksha*), ki jo posameznik doseže z izolacijo oz. oddvojitvijo (*kaivalya*) sebstva (*atman*) iz ujetosti v materialnem svetu (*prakriti*).

Poleg te "klasične" joge obstaja še vrsta nesistematiziranih oblik "popularne" joge, budistična joga, "magijske" in "mistične" oblike joge itd. (glej Eliade, 1984: 28). Vsaka oblika joge uporabi različne metode za doseg duhovnega cilja, pri čemer nekatere oblike bolj poudarjajo človekov um (džnjana-joga [*Jnana-joga*]), druge srce in čustva (bhakti-joga), nekatere oblike pri svojih metodah izkoriščajo človekovo voljo (radža-joga [*Raja-joga*]), spet druge človekovo telo (hatha-joga), obstajajo pa tudi zvrsti joge, ki kombinirajo več različnih metod hkrati (npr. Šri Aurobindova integralna ali celovita joga)¹⁷ (glej Svetina, 1990: 43–52).

Omenjene zvrsti joge pa moramo nujno ločiti od poenostavljene in izkrivljene ponudbe, ki je v drugi polovici 20. stoletja preplavila Zahod. Običajno gre za posamezne segmente katere izmed zgoraj predstavljenih zvrsti, ki so iztrgani iz širšega konteksta in prirejeni potrošniški mentaliteti sodobnih prebivalcev (post)modernega sveta. Najbolj razširjene so variacije hatha-joge, ki pa je ljudje na Zahodu ne prakticirajo toliko zaradi duhovnih ciljev, temveč predvsem zaradi lajšanja negativnih posledic sodobnega načina življenja, povečanja telesnih sposobnosti, izboljšanja telesnega zdravja in podaljšanja telesne mladosti in življenja. To pa še ni joga v pravem pomenu besede, gre bolj za največkrat koristno in včasih spektakularno gimnastiko.

Zahodnjake največkrat privlačijo senzacionalistični učinki prakticiranja jogijskih metod, ki pa so za doseg cilja (osvoboditev iz lažnega materialnega sveta in spojitev z absolutom, s kozmosom,

¹⁷ *To ni popolna klasifikacija, saj gotovo obstajajo še druge zvrsti joge, ki jih ne omenjam, poleg tega pa so meje med različnimi vejami joge vse prej kot ostre in jasne.*

¹⁸ Za podrobnejši opis tantrične joge, vključno z mističnimi erotičnimi praksami (maithuna), glej *Eliade* (1984: 207–268).

¹⁹ Zgodovinski pregled slovenskih stikov z azijskimi religiozno-filozofskimi idejami je povzet po knjigi "Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture" (Šmitek, 1986: 153–196).

z božanskim) povsem stranskega pomena. Tipičen primer slabo razumljenih ali nemalokrat celo namerno zlorabljenih metod joge je tantrična joga, ki v svoji izvorni obliki na poti k duhovni odrešitvi poudarja tudi uživanje v svetu in izpolnitev narave v človeku. Nekateri smeri tantrične joge vsebujejo tudi obredno uživanje mesa, vina in celo spolne obrede (*maithuna*).¹⁸ Te vrste tantrе so se v Indiji razvijale skrivaj, nauki so bili (in so še zmeraj) neposvečenim nedostopni – prenašali so se izključno z učitelja na učenca. Metode niso bile namenjene spolnemu uživanju, kot ga pojmuje danes na Zahodu, temveč zmagi nad spolnostjo kot oviro in uporabi teh energij v človeku za pomoč pri iskanju duhovne odrešitve. Očitno pa se ta izvorni motiv tantričnih metod ni prenesel k nam skupaj z nekaterimi jogijskimi vajami, saj mnogi zahodnjaki uporabljajo kvazitantrične postopke predvsem za stopnjevanje svojih spolnih užitkov in pod krinko duhovnosti zadovoljujejo svoje primarne, nižje nagone. To pa seveda nima nobene prave zveze s tantrо, jogo ali duhovnostjo.

Tako je modna telovadba, ki se je v sodobnih zahodnih družbah razširila pod imenom joga, daleč od mističnih prizadevanj za preseganje človekove ujetosti v profanem, ki v samem jedru izvirne joge in z jogo kot sinonimom za odrešitev iz sveta, za absolutno osvobojenost, nima prav veliko skupnega.

AZIJSKE RELIGIJE V SLOVENSKEM PROSTORU

Prvi slovenski stiki z azijskimi religijami

Zanimanje za azijske religije, posebno za budizem in hinduizem, se je pri nas, podobno kot drugod v zahodni Evropi, pojavilo že v prvi polovici 19. stoletja, še posebej pa je naraslo v prvih desetletjih 20. stoletja.¹⁹ Vse do konca 19. stoletja so bile informacije o azijskih religijah omejene na skromne prispevke v dnevnem časopisu in revijah in so bile še zelo nezanesljive, pogosto pa tudi povsem napačne. Prvi je daleč najbolj poglobljeno in najbolj obširno razpravljal o indijskih verstvih Ivan Tavčar, ko je leta 1873 v *Vestnikovi znanstveni prilogi Zori* objavil obsežen spis "Narava in civilizacija", ki ga je sestavil po tuji literaturi. To je hkrati tudi prvi izčrpniji prikaz budizma pri nas, ki pa vsebuje napačno razlago večine budističnih konceptov in s tem odseva splošno raven informiranosti slovenskega izobraženstva tistega časa. Nasploh je imel Tavčar do Indije, njenih religij in kultur izredno odklonilen odnos. Iz tega obdobja velja omeniti tudi prizadevanja dr. Karla Glaserja (1845–1913), ki je prevajal dele *Rigvede* (Letopis Matice Slovenske 1896) in *Mahabharate* (Slovenski narod 1877), objavljal pa je tudi spise o religioznem življenju Indijcev in indijski mitologiji.

Z naraščajočo popularnostjo budizma v zahodni in srednji Evropi pa so se pri nas oglasili predvsem kritiki iz vrst katoliške cerkve, da bi

opozorili javnost, da je širjenje budizma povezano z razširjanjem "protikrščanske svobodomiselnosti". Budizem je med Slovence prišel iz nemško govorečih dežel predvsem prek idej in dela filozofa Arthurja Shopenhauerja. Med poznavalce njegovih del so prištevali Josipa Stritarja, Simona Jenka in Simona Gregorčiča, močnejši Shopenhauerjev vpliv pa v prvem desetletju 20. stoletja lahko zasledimo tudi pri Alojzu Gradniku. Vendar pa razen posameznih pesmi slovenskega pesnika Antona Aškercu, ki kažejo avtorjevo naklonjenost budističnim idejam in večinoma tudi pravilno razumevanje budizma, nismo Slovenci do konca 1. svetovne vojne premogli skoraj ničesar, kar bi omililo katoliško enostransko oceno budizma.

Po prvi svetovni vojni so pozitivni prikazi budizma postali številčnejši in izčrpnější. Omeniti velja predvsem Josipa Suchyja (rojena leta 1869 v Kamniku), ki se je med opravljanjem diplomatske službe seznanil z budizmom in v dvajsetih letih dvajsetega stoletja izdal tri knjige ("Uvod v buddhizem", "Staroindijske basni, bajke in pravljice" ter "Bežne slike iz Indije"), v katerih je podrobno predstavil Budovo življenje, njegov nauk, razvoj budizma po Budovi smrti in razširjanje prek meja Indije ter palijske zgodbe o Budovih življenjih. Suchyjeva dela so bila v slovenski javnosti, še posebej v kulturniških in verskih krogih, sprejeta z veliko pozornostjo, dvignila pa so tudi precej prahu; sodbe ocenjevalcev so si bile skrajno nasprotujoče.

Manj kot o budizmu in hinduizmu je bilo pri nas znanega o kitajskem konfucianizmu in taoizmu, sta pa zato naletela na ugodnejši odmev kot budizem. Opis Konfucijevega nauka in njegovih izrekov smo dobili že sorazmerno zgodaj – leta 1865 ga je objavil "Učiteljski tovariš". Obširneje in znanstveno bolj poglobljeno se je konfucianizma lotil Franc Terseglav v spisu "Budizem in vzhodnoazijska nacionalna verstva", kjer je opisal različne kitajske religiozne praznike in navade, klasično versko literaturo, kult prednikov, omenil vrhovni princip *tao* in njegovi sestavini *in-yang*. Kar pa se tiče taoizma, je leta 1921 revija Kres objavila sestavek o Lao Tseju,²⁰ njegovem življenju in naukih s posebnim poudarkom na socialni etiki.

Pomemben korak je bil storjen leta 1924, ko je bilo v knjižici dr. A. Koralnika "Zaprta vrata" objavljeno predavanje Swamija Vivekanande "Bog in človek". Tedaj se je slovenski bralec lahko prvič neposredno poučil o filozofiji vedante.

V tridesetih letih sta izšli dve knjigi, ki sta bili v celoti posvečeni indijskim religijam in filozofijam, a sta jih obravnavali s povsem različnih idejnih stališč. Prevod knjige avtorja Ramačakre (William Walker Atkinson) "Filozofija jogijev in orientalski okultizem" (založba Nove miselnosti, Ljubljana 1931) je bil blizu teozofiji in je vseboval razlago osnovnih pojmov ter idej skupaj s praktičnimi napotki za vadbo joge. Druga knjiga je bila "Bengalčevi bogovi" misionarja

²⁰ Konfucijev sodobnik Lao Tse ("Stari mojster"), avtor temeljnega dela "Tao Te Čing" (dobesedno "Pot moči"), je utemeljil drugo veliko smer (poleg konfucianizma) kitajske religiozno-duhovne tradicije – taoizem. Točna letnica Lao Tsejevega rojstva ni znana. Izročilo navaja leto 604 pr. n. št., nekateri drugi viri pa kažejo na leto 571 pr. n. št.

Stanka Podržaja (Indijska knjižnica, Ljubljana 1936), ki je opisal poglavitne hindujske bogove, praznike, vključil pa je tudi zgodbe iz indijske mitologije. Knjiga je hinduizem ogorčeno zavračala.

V istem času je pri nas zanimanje za tibetanski budizem zbudila smrt 13. dalajlame. Najobširnejši slovenski prikaz tibetanskega budizma (spis z naslovom "Lamaizem in katolicizem") je leta 1933 v časopisu Čas objavil dr. Vilko Fajdiga. Opirajoč se na dela raznih tujih avtorjev je pisal o geografski razširjenosti tibetanskega budizma, ustanoviteljih in reformatorjih posameznih vej, zunanjih znakov religioznosti in pomenu tibetanskega meništv. Dr. Fajdiga pa se je med slovenskimi avtorji najtemeljiteje ukvarjal tudi s hinduizmom in brahmanizmom – leta 1944 je v Bogoslovnem vestniku objavil izčrpno razpravo "Brahmanizem in krščanstvo".

Znanje o azijskih religijah smo Slovenci črpali največ iz tuje literature. Iz lastnih izkušenj so o njih poročali le nekateri naši misionarji in redki popotniki, med katerimi prav posebno mesto pripada Celjanki Almi Karlinovi (1889–1950), ki je sicer pisala v nemščini (obvladala naj bi 12 jezikov), predlagana pa je bila tudi za Nobelovo nagrado za književnost. V obsežnem delu "Glaube und Aberglaube im fernen Osten" ("Vera in praznoverje Daljnega vzhoda"), ki ga je napisala po letu 1928, ko se je vrnila z osem let trajajočega potovanja, izčrpno obravnava religije (ob mitologiji, vraževerju, šegah in navadah idr.) Japonske, Koreje, Formoze (Tajvana), Indonezije, Malajskega polotoka, Siama (Tajske), Kambodže, Burme in Indije. Tekst je Karlinova tudi ilustrirala z risbami in skicami.

Odnos do različnih azijskih religij pa je delno razviden tudi iz pojava in širjenja teozofije na Slovenskem. Nekateri slovenski intelektualci so se z njo srečali med študijem na Dunaju, v Gradcu in Pragi. Tako prve sledi teozofije med Slovenci segajo po vsej verjetnosti že v zadnje desetletje 19. stoletja, formalno pa se je institucionalizirala junija 1923 z ustanovitvijo Teozofske družbe v Ljubljani. Šele kasneje, leta 1925, je bilo ustanovljeno Jugoslovansko teozofsko društvo. Prirejalo je predavanja (tudi v Sloveniji) in leta 1927 začelo v Zagrebu izdajati revijo "Teozofija". Slovenski pesnik Oton Župančič se je s teozofijo srečal v Nemčiji 1908 in je teozofske prvine pogosto vpletal v svoje pesmi, znana teozofinja pa je bila tudi prej omenjena Alma Karlinova.

Slovenski teozofi so bili vezani predvsem na nemško literaturo, ki so jo dobivali iz Nemčije in Avstrije, pomagali pa so si tudi s srbohrvaškimi spisi in prevodi, ki so jih dobivali iz Zagreba in Beograda. Okoli leta 1936 pa so se člani ljubljanskega kroga lotili sistematičnega prevajanja starih in novejših filozofskih in religioznih del Vzhoda – prevedli so Lao Tsejev "Tao te Čing", dela Krišnamurtija, Suzukija ("Nauk o Budovem srcu"), osem temeljnih govorov Bude, Bhagavad-gito, spise Vivekanande, itd. Kmalu po 2. svetovni vojni je bilo ponovno registrirano teozofsko društvo,

ki se je po letu 1975 razcepilo na stare in mlade teozofe. Slednji so ustanovili skupino "Bratstvo", ki pa jo je matična organizacija leta 1984 odpravila. Društvo ima danes približno 40 članov, izdaja interno glasilo "Teozofska misel" in prireja poletno teozofsko šolo.

Poleg teozofov pa je bilo pred 2. svetovno vojno na Slovenskem nekaj ljudi, ki so se zanimali za antropozofijo Rudolfa Steinerja, med njimi tudi pesnik Alojz Gradnik. Po njegovem pričevanju naj bi bil zagovornik idej o reinkarnaciji in karmi, ki so ju zagovarjali teozofi in antropozofi, tudi pisatelj in dramatik Ivan Cankar.

21 S prvo iniciacijo je posameznik sprejet v nasledstvo učencev – dobi duhovnega učitelja in duhovno ime. Z drugo, t.i. brahmansko iniciacijo postane posamezen član svečenik, s čimer pridobi pravico opravljanja obrednih del na oltarju, predavanja in pridiganja.

Prisotnost azijskih religiozno-filozofskih idej v sodobnem slovenskem prostoru

Pri Uradu Vlade Republike Slovenije za verske skupnosti je prijavljenih 31 verskih skupnosti. Med njimi je velika večina krščanskih, na azijskem izročilu pa temeljijo tri:

1. Skupnost za zavest Krišne (ISKCON) je najbolj prepoznavna in tudi najbolj popularna verska skupnost azijskega izvora v Sloveniji. Na naših tleh se je pojavila v začetku osemdesetih let, ko so prvi navdušenci prinesli nauk s Hrvaškega. Najprej so za svoja srečanja in za opravljanje verskih obredov v Ljubljani najeli stanovanje, leta 1989 pa so najeli hišo in si uredili prvi tempelj. Gibanje se je v Sloveniji uradno registriralo kot verska skupnost leta 1983 pod imenom Skupnost za zavest Krišne. Pred šestimi leti je Skupnost kupila večjo hišo, kjer je še danes t.i. "Hare Krišna center". Večjo pozornost širše javnosti je gibanje zbudilo leta 1990 s prvim festivalom Hare Krišna, podobno pa se je ponovilo leta 1992, ko so priredili drugi festival Hare Krišna.

Leta 1990 je v templju prebivalo deset ljudi, med letoma 1992 in 1996 med 50 in 55, pred dvema letoma se je zaradi vse več porok med člani – in s tem povezanih izstopov iz templja – to število zmanjšalo na 35 ljudi, zdaj pa v templju biva le še 13 "menihov". Vendar ostaja večina nekdanjih prebivalcev v centru zaposlenih (trenutno okoli 20 ljudi) ali kako drugače pomaga pri dejavnosti, tako da prihajajo v tempelj vsak dan in tam tudi preživijo večji del dneva. Vidimo, da se gibanje v zadnjih letih intenzivno spreminja iz "tempeljskega" v "stanovanjsko", ko se večina članov poroči in aktivno vključi v družbeno okolje (se zaposli, ima otroke itd.).

Prirejajo tudi redna tedenska srečanja v Mariboru in Kranju, občasno pa se dobivajo tudi v drugih večjih krajih po Sloveniji. Število vseh pripadnikov in simpatizerjev gibanja ocenjujejo na 4.000 do 5.000, iniciiranih pa je okrog 200 članov. Od tega ima prvo iniciacijo do 150, drugo iniciacijo pa okoli 50 članov.²¹

2. Druga verska skupnost, ki temelji na azijskem izročilu, je Sri Radhakunda – Skupnost za zavest Sri Gourange s sedežem v Piranu. Sledi nasledstvu Sri Gourange, ki naj bi se pred 500 leti "utelesil" v Indiji. Sri Gouranga je v vedah omenjena reinkarnacija Krišne, ki jo priznava tudi ISCON, njegov nauk pa temelji na Bhagavad Giti.

²² Društvo si že dalj časa prizadeva organizirati obisk dalajlame, vendar je pri tem naletelo na nemalo problemov. Tako ministrstvo za zunanje zadeve kot urad predsednika republike so pobudo društva za izdajo uradnega povabila zavrnili z argumentom, da jim to onemogoča dvostranski sporazum o gospodarskem in kulturnem sodelovanju med Slovenijo in Kitajsko, v katerem se je Slovenija med drugim zavezala, da se ne bo vtikala v kitajske notranje zadeve. Tako je dalajlamo na obisk povabil najprej župan mesta Maribor, po izvolitvi novega župana pa rektor ljubljanske univerze.

²³ Soka-gakkai je hitro rastoča in široko priljubljena japonska budistična skupina, ki jo je leta 1937 ustanovil Tsunesaburo Magikuchi, v ZDA pa je nastala leta 1960. Je del Nichiren budistične tradicije, ki temelji na "Lotus sutri" in je namenjena predvsem laikom, saj uči, da je vsak posameznik potencialni buda in da je osvoboditev mogoča prek recitiranja mantre daimoku. Njena organizacija temelji na "družinskih enotah", pomembno po-zornost pa posveča tudi posvetnim ciljem, kot so npr. profit, lepota, dobroti itd.

²⁴ Vadba po sistemu "Joga v vsakdanjem življenju" je organizirana v Avstriji, Nemčiji, Švici, Veliki Britaniji, na Madžarskem, Češkem, Slovaškem, na Hrvaškem, v Srbiji, Makedoniji, Avstraliji, na Novi Zelandiji, v ZDA,

Skupnost spada v okvir vajšnavizma in v marsičem spominja na Skupnost za zavest Krišne, tudi ustanovil jo je eden njenih prvih članov, ki je kasneje izstopil in ustanovil novo versko skupnost. V primerjavi z gibanjem Hare Krišna pa je njeno delovanje za širšo javnost praktično neopazno.

3. Tretja verska skupnost azijskega izvora, Buddha Dharma – zveza budistov v RS, je bila registrirana februarja 1995. Razen letnega srečanja verskih skupnosti ne prirejajo kakšnih rednih aktivnosti, ustanovitelja in vodji pa živita v tujini.

Zato pa so bolj dejavna nekatera budistična društva (ki sicer niso registrirana kot verske skupnosti). Ljubljansko budistično društvo je bilo ustanovljeno leta 1997 in se ukvarja predvsem z organiziranjem obiskov raznih budističnih mojstrov iz tujine, prirejanjem predavanj in rednih tedenskih srečanj za člane in simpatizerje. Leta 1996 je bilo ustanovljeno Društvo za pomoč Tibetu, ki si je za glavno nalogo zadalo opozarjati širšo javnost na problem Tibeta, prireja pa tudi predavanja o tibetanskem budizmu in obiske tibetanskih učiteljev. Vse bolj popularno društvo danes šteje več kot sto članov. Prirejajo različne, večinoma precej odmevne prireditve (izdelovanje mandal, razna predavanja tibetanskih duhovnih učiteljev, srečanja z dalajlamovimi odposlanci, javni protesti med obiskom predsednika kitajske skupščine ipd.), naslednji večji projekt društva pa je obisk dalajlame v Sloveniji.²²

V Mariboru v okviru kulturno-umetniškega društva deluje zen center. Pobudnik in vodja budistične sekcije se je za zen navdušil pred leti v varšavskem centru, leta 1996 pa je organiziral slovensko sekcijo, ki sledi japonski tradiciji *soto*. Približno dvajset rednih članov se enkrat na teden dobiva na meditaciji zen v svojih prostorih znotraj mariborskega mladinskega centra Pekarna. V Ljubljani pa deluje tudi majhna skupina Soka Gakkai International.²³

V Sloveniji obstaja še vrsta različnih združenj, ki imajo bodisi status društva ali pa gre za neformalna združenja. Med najizrazitejšimi je zveza društev Joga v vsakdanjem življenju, ki združuje deset društev po večjih slovenskih krajih,²⁴ število njihovih rednih članov pa presega 600. Sistem "Joge v vsakdanjem življenju" je razvil Paramhans Swami Mahešvarananda, ki od leta 1972 živi na Dunaju, glavni namen in cilj prakticiranja njegove joge pa je telesno, fizično, socialno, duhovno zdravje in samorealizacija. Vadbo joge ponujajo še nekatere druge skupine: Indijka Shakti Manjula Hiti v okviru Tara Ayurvedic Yoga centra v Ljubljani poučuje jogo po sistemu Swamija Satjanande Sarasvatija, Društvo za naravni zakon iz Ljubljane ponuja tečaje transcendentalne meditacije Maharishi Mahesh Yogija, ki temelji na mantra-jogi, Skupnost za zavest Krišne prakticira bhakti-jogo, društvo Luxor tantrično in krija-jogo, različne vrste joge pa ponujajo še skupine, kot so npr. Triambakam v Velenju, Ašram notranje luči v Grosupljem, Samadhi v Ljubljani itd. Jogo poučujejo tudi nekatere druge neregistrirane skupine ali posamezniki –

pogosto v okviru srednješolskih izbirnih vsebin, vadba joge pa je mogoča tudi v okviru redne športne vzgoje na Univerzi v Ljubljani.

Tako ali drugače pa azijske duhovne ideje promovirajo še številne druge formalne in neformalne skupine.²⁵ Zadnjih deset let v Ljubljani deluje Slovensko društvo Tai Ji Quan, v okviru katerega redno prakticira to kitajsko veščino več kot sto članov. Kot smo videli, imajo pri nas že dolgoletno tradicijo teozofi, nekatere azijske ideje pa promovirajo tudi antropozofi, ki poleg duhovnih elementov v slovenski prostor vnašajo alternativne medicinske in predvsem pedagoške prakse (v Ljubljani delujejo waldorfska osnovna šola in dva vrtca, en vrtec pa deluje tudi v Mariboru). Od leta 1994 v Spodnjih Ivancih deluje Ošojev meditacijski center, ki prireja večdnevne meditacije, združuje pa okoli dvajset Rajneeshevih učencev. Izjemno priljubljen je tudi sistem naravnega zdravljenja *reiki*,²⁶ ki temelji na vesoljski energiji in uravnoveženosti te energije v človeku. Širom po Sloveniji potekajo tristopenjski tečaji reikija. V Sloveniji deluje tudi Društvo za razvoj duhovne kulture Šri Činmoj (Sri Chinmoj), ki je del svetovno razširjenega novohinduijskega misionarskega gibanja in temelji na meditaciji in bhakta-jogi, poudarja nauk o reinkarnaciji in zagovarja vegetarijanstvo. Leta 1993 je bil ustanovljen Sai center za duhovni razvoj, ki je del svetovnih Sathya Sai organizacij indijskega guruja Sai Babe. Izdaja revijo Resnica (Sathya) in knjige, leta 1996 pa so si pri Celju kupili kmetijo, kjer nameravajo graditi večje središče. V Ljubljani že od leta 1989 kot podružnica japonske šole Ki No Kenkujukai deluje Klub Aikido, ki prireja vaje za poenotenje uma in telesa, meditacijo, dihalne vaje, masažo kiatsu, ipd. Podobno Skupina za razvijanje človekove vitalne energije, "ki" od leta 1991 v Ljubljani po načelih duhovnega vodje Sarasvati Satjanande iz Tokia prireja redno tedensko vadbo za celovit razvoj človekove osebnosti, seminarje in predavanja, ponuja pa tudi tečaje in terapijo masaže zen shiatsu. Deset centrov ima v Sloveniji Društvo metode čí gong, ki po metodah kitajske zdravlilke Wang Aiping uči, kako naj posameznik v sebi doseže ravnovesje življenjskih energij, azijske ideje pa z različnimi predavanji promovira tudi Studio jin-jang v Ljubljani, ki pa se v glavnem ukvarja z numerologijo.

Pomembno vlogo pri širjenju azijskih religiozno-filozofskih idej ima tudi Duhovna univerza, ki jo je leta 1989 ustanovil Center za duhovno kulturo. Duhovna univerza ponuja štiri leta trajajoč študij, ki poleg osnov azijskih (predvsem vedskih in budističnih) tradicij ponuja tudi osnove ezoterične psihologije, meditacije, astrologije in duhovnosti new age nasploh. Duhovna univerza temelji na duhovnem sinkretizmu in se v nekaterih točkah približuje teozofiji. Redna tedenska predavanja potekajo že deset let v Ljubljani, v zadnjih letih pa je študij organiziran tudi v Mariboru, Novi Gorici, Novem mestu, Celju, Velenju in nekaterih drugih večjih slovenskih krajih.

Kanadi in Indiji. V okviru slovenske zveze društev pa poteka vodena vadba v Ljubljani, Domžalah, Škofji Loki, Kamniku, Gorenji vasi, Kranju, Mariboru, na Ptujju, v Slovenski Bistrici, Velenju, Gornji Radgoni, Murski Soboti, Ljutomeru, Celju, Novem mestu, Krškem, Brežicah, Sevnici, Črnomlju, Koprju, Izoli, Portorožu, Luciji, Piranu in v Novi Gorici.

²⁵ Glej Škafar (1998: 339–396) in Happy New Age (1992: 57–76).

²⁶ "Rei-ki" je fonetičen zapis dveh japonskih pismenk, ki pomenita "univerzalna energija". Je sistem alternativnega naravnega zdravljenja, ki izhaja iz japonskega budističnega izročila.

²⁷ Tako tudi pričujoči poskus opisa in razlage pestrega dogajanja na tem "alternativnem" religijskem področju sodi med prve tovrstne analize, posledica česar so tudi nekatere začetniške težave, bržkone pa tudi napake.

²⁸ Zadnji primer je niz prispevkov s konca leta 1997, ko je nekdanji član ISKCON v medijih gibanje obdolžil spolnega nadlegovanja – ko je prebival v templju, naj bi bil žrtev štirih posilstev. Uradno ni vložil tožbe, na drugi strani pa je ISKCON obvestil policijo o izsiljevanju, do vložitve tožbe zaradi izsiljevanja in klevetanja pa ni prišlo.

V slovenščini imamo kar nekaj prevodov izvirne, azijske literature (npr. Bhagavad-Gito, nekatere spise Palijskega kanona, Tibetansko knjigo mrtvih, dela Krishnamurtija, Sri Aurobinda, Sri Ramakrishne, Vivekanande ipd.). Kaže pa, da niti raziskovalci niti širša javnost ne vedo dosti o fenomenu novih religijskih gibanj (kamor uvrščamo tudi večino skupin, ki temeljijo na azijskem duhovnem izročilu), saj kompetentne literature skoraj da ni. Podobno kot so ta gibanja k nam prišla z določenim časovnim zamikom, zamuja tudi teoretska refleksija tega živahnega dogajanja.²⁷

Mediji o novih religijskih gibanjih poročajo malo. Predvsem gre za predstavitev dejavnosti ali pa za senzacionalistično poročanje o raznih " aferah".²⁸ Vendar pa takšno negativno in senzacionalistično poročanje ni prevladujoče, temveč gre bolj za posamezne primere. Razlog za to bi verjetno lahko našli v tem, da v Sloveniji (še) ne obstajajo t.i. protikultna gibanja in organizacije, kot jih imajo na primer v ZDA, pa tudi marsikje v Evropi.

Rimskokatoliška cerkev ima do skupin azijskega izvora, podobno kot do vseh novih religijskih in new age gibanj, negativen odnos, kar pa se za zdaj ne izraža v kakšni sistematično organizirani dejavnosti proti tem skupinam. Razloge za to bi nemara lahko iskali v dejstvu, da je rimskokatoliška cerkev mobilizirala vse svoje sile v ureditev odnosov z državo in se drugih področij (še) ni lotila.

Kljub pomanjkanju strokovne literature, znanstvenih raziskav in relativno skromni pozornosti medijev pa so azijske religiozno-filozofske ideje med Slovenci prisotne. Predstavljene skupine, ki so tako ali drugače navezane na azijsko tradicijo, imajo sicer (podobno kot drugje na Zahodu) glede na celotno populacijo relativno majhno število članov in privrženecv. Vendar pa imajo vsaj nekatere izmed teh skupin jasno razpoznavno identiteto in so kot take prisotne v slovenskem prostoru, o čemer pričajo tudi podatki raziskave Slovensko javno mnenje iz leta 1997, kjer je na odprto vprašanje "Za katere cerkve oz. cerkvene skupnosti veste, da delujejo v današnji Sloveniji?" 29 odstotkov anketiranih navedlo ISKCON, 12,8 odstotka pa budistično skupnost. Ugotovimo lahko, da je prepoznavnost azijskih religioznih skupin v izrazitem nesorazmerju s številom članov teh skupin.

Po drugi strani pa se azijske religiozno-filozofske ideje v Slovenijo širijo tudi mimo organiziranih verskih skupin, kar lepo vidimo iz široke priljubljenosti joge, o tem pa govorijo tudi podatki že omenjene mednarodne raziskave o vrednotah iz leta 1993, po katerih v reinkarnacijo verjame 17 odstotkov Slovencev. Vidimo lahko, da se tudi pri nas, podobno kot drugje na Zahodu, azijske ideje širijo prek procesov presajanja idej na eni strani in kulturne reinterpretacije na drugi. Vendar pa te ideje k nam ne prihajajo neposredno iz Azije, temveč večinoma prek ZDA in zahodne Evrope, kar je značilno tudi za druge nekdanje socialistične države srednje in vzhodne Evrope.

SKLEP

Vpliv azijskih religiozних idej na zahodne družbe je veliko večji, kot je mogoče sklepati glede na število članov azijskih verskih skupnosti. Če namreč poskušamo izmeriti vpliv azijskih religiozних idej neposredno prek verskih skupnosti, ki sledijo azijskemu izročilu, se ta vpliv res kaže kot kvantitativno majhen in ga večina empiričnih analiz niti ne zazna. Tako je npr. mednarodna raziskava ISSP (International Social Survey Programme) leta 1993 v zahodnih državah detektirala budiste le v Avstraliji (0,3%), Veliki Britaniji (0,2%), Novi Zelandiji (0,2%), Kanadi (0,4%), hindujce pa v Veliki Britaniji (0,6%), na Severnem Irskem (0,1%) in Novi Zelandiji (0,5%), pa še tu gre za izjemno majhne deleže.

Zato se je pri proučevanju vpliva azijskih religiozno-filozofskih idej na zahodne družbe nujno osredotočiti tudi na posamezne ideje in koncepte, ki v zahodno kulturo vstopajo tudi mimo organiziranih azijskih religiozних skupin. Veliko zahodnjakov namreč sprejema določene azijske koncepte (npr. reinkarnacijo) ali celo aktivno prakticira določene veščine (kot so npr. meditacija, joga, tai či čuan itd.), pri tem pa se seveda ne deklarira za denimo budiste, hindujce ipd.

Tudi pri azijskih religijah na Zahodu je do neke mere mogoče govoriti o delitvi na popularen, ljudski del na eni strani in na uraden, kanonični del na drugi. Do petdesetih let 20. stoletja smo bili priča predvsem intelektualnemu proučevanju svetih spisov, ameriška bitniška subkultura in predvsem hipijska kontrakultura pa sta naredili korak naprej: azijske metode in tehnike so začeli posamezniki množično uporabljati tudi v praksi. S tem se je pričel tudi proces popularnega sprejemanja in prilagajanje azijskih konceptov in idej potrebam preprostih ljudi – proces “kulturne reinterpretacije”, ki nemara že sugerira nastajanje nekaterih novih oblik zahodne religioznosti.

V izjemni razširjenosti azijskih religiozno-filozofskih idej na Zahodu v drugi polovici 20. stoletja najbrž lahko vidimo nezadovoljstvo množic z ulice nad duhovno izvotljenostjo “odčaranega sveta”. Te množice ne prepuščajo več privilegija neposredne izkušnje transcendence redkim izbrancem (mistikom, puščavnikom in umetnikom), temveč tudi sami brez zadržkov s pomočjo azijskih tehnik poskušajo izraziti in doživeti tisto, česar jim lastna tradicija ne dopušča. Ne gre sicer pozabiti, da gre na eni strani predvsem za lajšanje negativnih posledic potrošniškega načina življenja v sodobnih korporativno-kapitalističnih družbah, po drugi strani pa gre vendarle tudi za izražanje neke pristne potrebe po odgovorih na “poslednja vprašanja” človekove eksistence in njegovega mestu v kozmosu (kot nas opozarja teoretska dediščina P. Tillich). Kljub nekaterim sumljivim metodam in tehnikam, ki jih na alternativnem religijsko-duhovnem trgu ponujajo številni podjetni guruji, swamiji, jogiji, ipd., se zahodnjaki čedalje pogosteje poslužujejo azijskih religiozних tehnik. Pri tem gre predvsem za pristno iskanje smisla, ki

ga zahodne cerkve in institucije že dolgo več (če so ga sploh kdaj) ne omogočajo. Azijske religije ponujajo prebivalcem pozno-kapitalističnih družb drugačen okvir od judovsko-krščanske tradicije, saj namesto strogo hierarhično organiziranih cerkva in zahteve po nenehnem izkazovanju pokorščine temeljijo na tesni povezanosti med učencem in učiteljem, okrog katerega se običajno zberejo relativno majhne skupine, ki so zmožne ustvariti občutek pristne skupnosti.

Tako nam skoraj pol stoletja intenzivnega navdušenja nad azijskimi religiozno-filozofskimi idejami nemara govori predvsem o čedalje večjem nezadovoljstvu z obstoječo kulturno paradigmo in sodobnim načinom življenja v "globalni vasi".

LITERATURA

- Aurobindo, Šri (1990): **Integralna joga: Psihologija duhovne rasti k polnosti bitja**. Slovenska matica, Ljubljana.
- Barker, Eileen (1989): **New Religious Movements: A Practical Introduction**. Her Majesty's Stationery Office, London.
- Barker, Eileen (1997): **"But Who's Going to Win? National and Minority Religions in Post-Communist Society"**. V: Borowik, Irena, Grzegorz Babiński (ur.): **New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe**. "Nomos" Publishing House, Kraków, str. 25–62.
- Basanez, M., R. Inglehart in A. Moreno (1998): **Human Values and Beliefs – A Cross-Cultural Sourcebook**. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Berger, Peter (1967): **The Sacred Canopy**. Elements of a Sociological Theory of Religion. Doubleday, Garden City.
- Debeljak, Aleš (1994): **Temno nebo Amerike**. Založba Wieser, Celovec.
- Eliade, Mircea (1984): **Joga: Besmrtnost i sloboda**. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Goljevšček, Alenka (1992): **New Age in krščanstvo**. Ognjišče, Koper.
- Hamilton, Malcom B. (1998): **Sociology and the World's Religions**. MacMillan Press, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London.
- Happy New Age: **Razčarani svet, ki se čara spet** (1992). Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana.
- Heelas, Paul (1996): **The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity**. Blackwell Publishers, Oxford.
- Jaziwiński, Przemysław S. (1997): **"The Development of ISKCON in Poland since the mid-70s"**. V: Borowik, Irena, Grzegorz Babiński (ur.): **New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe**. "Nomos" Publishing House, Kraków, str. 315–324.
- Kurtz, Lester (1995): **Gods in the Global Village: The World's Religions in Sociological Perspective**. Pine Forge Press, Thousand Oaks, California.
- Lopez, Donald S. Jr. (ur.) (1999): **Asian Religions in practice**. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Luckmann, Thomas (1997): **Nevidna religija**. Krtina, Ljubljana.
- Ma'súmián, Fárnaz (1996): **Life After Death: A Study of the Afterlife in World Religions**. Oneworld Publications, Oxford.
- Pečenko, Primož (1990): **"Buddhizem in palijska literatura"**. V: Vprašanja kralja Milinde: O Buddhovem nauku. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 132–161.
- Prabhupada, A.C. Bhaktivedanta Swami (1989): **Šri Išopanisad. The bhaktivedantna Book Trust International**.

- Prabhupada, A.C. Bhaktivedanta Swami (prev.) (1998): **Bhagavad-gita, kakršna je**. The bhaktivedanta Book Trust International.
- Said, Edward. W. (1996): **Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient**. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Svetina, Janez (1990): **“Zahodna psihologija, tradicionalna joga in Šri Aurobindova integralna joga”**. V: Aurobindo, Šri: Integralna joga: Psihologija duhovne rasti k polnosti bitja. Slovenska matica, Ljubljana, str. 5–94.
- Škafar, Vinko (ur.) (1998): **Verstva, sekte in novodobna gibanja**. Mohorjeva družba, Celje.
- Šmitek, Zmago (1986): **Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture**. Založba borec, Ljubljana.
- Thomas, Terence (1993): **“Hindu Dharma in Dispersion”**. V: Parsons, Gerald (ur.): *The Growth of Religious Diversity: Britain from 1945; Volume I: Traditions*. Routledge, London, str. 175–204.
- Tweed, Thomas A. in Stephen Prothero (1999): **Asian Religions in America: A Documentary History**. Oxford University Press. New York, Oxford.
- Veljačič, Čedomil (1992): **Ločnice azijskih filozofij**; 1. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana.

ALEŠ ČRNIČ, magister socioloških znanosti, je asistent za področji sociologije religije in sociologije kulture ter strokovni sodelavec Centra za proučevanje kulture in religije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Je tudi član več mednarodnih združenj za znanstveno proučevanje religij.